

Хто пізнав її принади, як студенти і вчителі, також і університетські викладачі, навчені тренерами “першої хвилі”, той створюватиме і ширитиме таку атмосферу довкруг себе. Все це можна порівняти, використовуючи постмодерністську образну асоціацію, з ризомою – такою собі грибницею, яка поступово шириться в усіх напрямках і даватиме, сподіваємося, добрий урожай.

Серед інших форм упровадження ідей проекту в Україні згадаємо подвійну успішну апробацію кубування в час проведення Всеукраїнської студентської Олімпіади з української мови та літератури (першокурсники працювали з п'есою “Нагалка Полтавка” Івана Котляревського, другокурсники – з поемою “Сретик” Тараса Шевченка, третьокурсники – з драмою “Боярня” Лесі Українки). В НПУ ім. М.П. Драгоманова розпочалося також упровадження візуалій ЧПКМ у додатки до дипломних робіт (система таблиць і схем дозволила студенткам Т.Лісничій та І.Шафорост наочно презентувати відповідно проблему “людина і кар’єра” й антитоталітаристський пафос літератури в дипломних роботах на теми “Місто” Валеріяна Підмогильного і жанр “Bildungsroman”-у в своєамериканських літературах” й “Архипелаг ГУЛАГ” О.Солженицина – “Гигролови”, “Сад Гетсиманський” І.Багряного). Залучення ідей проекту як до наукової творчості молоді, так особливо до системи шкільних педагогічних практик міцнитиме зв’язки “університет – школа”, сприятиме формуванню критично мислячих особистостей і демократизації освітнього процесу.

*Олександр Кочерга,
старший викладач кафедри психології
КМІУВ ім. Бориса Грінченка*

Критичне мислення - синтез взаємозв’язку психічних процесів

Психіка людини – цілісний комплекс взаємозв’язків процесів, станів та властивостей, які мають гармоніювати між собою. Відзначимо, що багато психічних явищ, які вивчаються в психології, неможливо без застережень віднести тільки до однієї групи. Разом із тим дуже важливо не порушувати гармонію їхнього розвитку та становлення у дитини, особливо у перше десятиліття її розвитку.

Реальний стан початкової освіти вказує на певний дисбаланс у розвитку пізнавальних процесів. Особливо активно формуються та розвиваються механізми пам’яті (запам’ятовування, збереження, пригадування та відтворення), в той час як мислення, почуття та уява залишаються недосить навантаженими у навчальній діяльності.

Інформаційний вибух останніх десятиліть якісно змінив ситуацію в системі початкової освіти, вказавши на безперспективність засвоєння інформації тільки механізмами пам’яті. Це перевантажує дитину і не залишає їй “свободи” дії з інформаційним рядом, підштовхує до перевтоми та блокує критичне мислення. В результаті інформація “провалюється” в свідомість без належної системи “маркування”, впорядкування обігових термінів, можливих проектів застосування, захаращуючи поле творчої діяльності. Ось чому нагальною проблемою стає гармонізація мислення, почуттів та уяви у дитини як сутнісних її сил, які і облять її людиною – тобто творцем, дослідником, відкривачем.

Механізм взаємозв'язку мислення, почуттів та уяви (що синтезуються в дії критичного мислення) здатний освоювати які завгодно інформаційні ряди у просторових векторах осмислення, оцінювання, передбачення. При цьому кожна "одиниця" інформації не просто об'ємно вивчається, але і переосмислюється конкретним індивідом у його власному "дзеркалі" бачення творчості. Людина, яка здатна творити, вивчаючи інформаційний ряд, може без зайвих зусиль виходити за межі буденного, стандартного, вона здатна оригінально розв'язувати завдання, які виникають перед нею в пізнавальній діяльності.

Мислення – інструмент відображення та діяльності. Щоб відобразити предмет, його необхідно осмислити, зрозуміти ті чи інші якості та ознаки, вправно користуючись знаряддями. А якщо їх нема, створювати нові, передбачати наслідки дій, що ведуть до мети. Мислячий розум, заглиблюючись у предмети, вчиться та зміцнюється в діях із ними.

З матеріалу почуттів народжується думка. Думка – вже усвідомлене, зафіковане словом, матеріалізоване почуття. Почуття виникає при нашему контакті з певним явищем, процесом, предметом. Почуття – стрімкий та неусвідомлений потік, зміст, що важко виразити словами. Коли людина дає йому ім'я – це вже думка, тобто матеріалізація субстрату, який може виконувати продуктивну роботу. Почуття людини – механізм, продукт переживань та система еталонів для оцінки оточуючого, вимірів для оцінки рівнів гармонійності того, що впливає на душу людини.

Уява – ключ до створення майбутньої форми та змісту бажаного, того, що потрібно створювати. Водночас це й інструмент, яким людина руйнус найбільш стабільні стереотипи життя й науки, щоб розчистити шлях до творчості. Уява – першопочаток мети. Здорова уява, фантазія поза діяльністю не існують. Діючи, людина трансформує предмет не просто уявно, а безпосередньо, реально, за допомогою уяви при узгодженні з її природним виміром, який визначає в ній почуття та думки. В цьому сенсі відображення – "лакмусовий напірець" гармонії. Уява відшукує та уточнює разом із почуттям виміри предметів і діє, користуючись ними, виробляє разом із мисленням правила роботи з предметами та явищами.

Аналіз діючих у початковій школі підручників указує на існування певної диспропорції у взаємозв'язках мислення, почуттів та уяви.

Навчаючись, дитина вивчає ті чи інші навчальні предмети, які в подальшому її житті істотно впливають на учіння, охоплюючи всі його етапи (заняття, урок, лекція) та форми (засвоєння, оволодіння, відправлення, наслідування).

Важливо розуміти, який потенціал дії мислення, почуттів, уяви в їх взаємозв'язку несе в собі кожен навчальний предмет. Іншими словами, яка потенція роботи мислення, почуттів, уяви дитини буде задіювати їх до активної роботи, допомагати утворенню між ними взаємозв'язку.

Принцип цієї роботи досить простий, а саме: чим частіше включаються до активної роботи мислення, почуття, уява дитини, тим інтенсивніше вони розвиваються. Ненавантаження роботою процесів мислення, почуттів, уяви гальмує їх становлення і, крім того, блокує розвиток критичного мислення дитини.

З цією метою ми проаналізували матеріал підручників із огляду на їхню спрямованість на розвиток літніх мислення, почуттів, уяви, їх взаємозв'язку для розвитку критичного (творчого) мислення. Досліджувалися діючі підручники з

основних предметів (із природознавства, читання, української мови, математики) початкової освіти. Для аналізу були взяті завдання, які пропонувалися для виконання з них предметів, вивчалися питання до текстів та вправ, із математики – вивчаніся тексти задач.

На основі вивчення питань та завдань під кутом спрямування їх на розвиток мислення, почуттів, уяви отримано такі результати :

Аналіз підручників із природознавства в аспекті спрямування на розвиток мислення, почуттів, уяви в навчанні дитини

<i>Усього питань</i>	2 клас (п - 298)	3 клас (п - 268)
Мислення	(п - 116) - 39,0%	(п - 132) - 49,2%
Почуття	(п - 29) - 10,0%	(п - 34) - 13,0%
Уява	(п - 20) - 20,0%	(п - 43) - 16,0%

Уважно аналізуючи отримані результати, можна побачити певний дисбаланс між зачлененням процесів мислення, почуттів, уяви дитини. Як у другому, так і в третьому класі активніше зачленується до роботи процес мислення. Після нього – процес уяви. Останнє місце належить дії почуттів.

Неозброєним оком видно, що між процесами мислення, почуттів, уяви взаємозв'язок порушений тому, що зачленуються вони до роботи нерівномірно з порушенням закону “золотого перерізу”. Отже, гармонія руйнується.

Кількість питань, спрямованих на стимуляцію мислення дитини в третьому класі, зросла на (п - 16) - 10,2%. Також зросла кількість питань, спрямованих на стимуляцію почуттів на (п - 3) - 3,0%, в той час як кількість питань на стимуляцію почуттів, навпаки, виала на (п - 16) - 4,0%.

Загальна характеристика всіх використаних питань показує іншу тенденцію, а саме: відсоток використання всіх питань (на стимулювання мислення, почуттів, уяви) у другому класі складає $e = 69,0\%$. Водночас невикористаним залишається відсоток $e = 31,0\%$ питань. Аналогічна картина використання питань (на стимулювання мислення, почуттів, уяви) у третьому класі складає $e = 78,2\%$, в той час як невикористаною залишається сума $e = 21,8\%$ питань. Ця тенденція показує на зменшення відсотка невикористаних питань (на стимулювання мислення, почуттів, уяви) на 9,2%.

Що таке невикористані питання? Це, насамперед, резерв для вирівнювання гармонії між групами питань, які спрямовані на стимулювання почуттів та уяви дитини. Поки що вони не довантажуються і тому не включаються до діяльності дитини, через що ігнорується їх гармонійний розвиток.

Зупинимось на аналізі підручників з читання для з'ясування ступеню використання питань, які спрямовані на стимулювання розвитку у дитини мислення, почуттів та уяви, задля усвідомлення того, як розвивається критичне (творче) мислення дитини на початкових стадіях навчання.

Аналіз підручників із читання в аспекті спрямування розвитку мислення, почуттів, уяви в навчанні дитини

<i>Усього питань</i>	1 клас (n - 626)	2 клас (n - 832)	3 клас (n - 1031)
Мислення	(n - 241) - 38,4%	(n - 344) - 41,3%	(n - 307) - 30,0%
Почуття	(n - 86) - 14,0%	(n - 86) - 10,3%	(n - 67) - 6,4%
Уява	(n - 55) - 9,0%	(n - 94) - 11,2%	(n - 75) - 7,2%

Таблиця вказує на те, що найбільш задіянім у процесі навчання дитини читанню залишається процес мислення. Це можна бачити на тому, як питання, спрямовані на стимулювання мислення, випереджають інші, спрямовані на стимулювання процесів почуття та уяви.

Ця картина в першому класі така: питання на стимулювання мислення випереджають на 24,4% питання на стимулювання почуттів та на 29,4% питання на стимулювання уяви.

У другому класі: питання на стимулювання мислення випереджають на 31,0% питання на стимулювання почуттів та на 30,1% питання на стимулювання уяви.

У третьому класі: питання на стимулювання мислення випереджають на 23,6% питання на стимулювання почуттів та на 22,8% питання на стимулювання уяви.

Між тим загальна сума питань (спрямованих на стимулювання розвитку мислення, почуттів, уяви) при роботі з підручниками з читання у :

першому класі становить $e = 61,4\%$, а не задіяними залишаються $c = 38,6\%$ питань;
другому класі становить $e = 62,8\%$, а не задіяними залишаються $c = 37,2\%$ питань;
третьому класі становить $c = 43,6\%$, а не задіяними залишаються $c = 56,4\%$ питань.

Наведена кількість невикористаних питань (на стимулювання розвитку мислення, почуттів, уяви) свідчить про досить значний запас резервів, здатних бути задіяними. Особливо це важливо для досягнення стану гармонійного співвідношення між стимуляцією розвитку почуттів, уяви та мисленням з метою взаємозв'язку між ними та створення умов для розвитку критичного (творчого) мислення дитини.

Це можливо, коли зв'язок мислення, почуттів та уяви перебуває в межах "золотого перерізу" та підпорядкований:

арифметичній - 5 - 10 - 15 (перехід від статики до динаміки)

та геометричній - 7 - 11 - 18 (динаміка) прогресіям взаємозв'язку.

Тобто арифметична та геометрична прогресії вказують на можливість створення відповідної гармонійної моделі використання питань (спрямованих на розвиток мислення, почуттів, уяви) із метою їх використання в процесі навчання дитини.

Проаналізуємо підручники з української мови для з'ясування міри використання питань, які спрямовані на стимулювання розвитку в дитини мислення, почуттів та уяви. При цьому звернемо увагу на те, як розвивається критичне (творче) мислення дитини на початкових стадіях навчання.

**Аналіз підручників із української мови під кутом зору розвитку
мислення, почуттів, уяви в навчанні дитини**

	1 клас	2 клас	3 клас
Усього питань	(п - 808)	(п - 891)	(п - 927)
Мислення	(п - 440) - 54,4%	(п - 558) - 63,0%	(п - 478) - 52,0%
Почуття	(п - 88) - 11,0%	(п - 104) - 12,0%	(п - 114) - 12,2%
Уява	(п - 48) - 6,0%	(п - 114) - 13,0%	(п - 102) - 11,0%

Проаналізовані підручники з української мови вказують на активне використання питань, які спрямовуються на розвиток процесу мислення. Можна констатувати великий відрив у використанні процесів мислення у порівнянні з питаннями, які спрямовані на стимуляцію процесів почуття та уяви.

Картина складається такою :

в першому класі питання на стимулювання мислення випереджають на 43,4% питання на стимулювання почуттів та на 48,4% питання на стимулювання уяви;
у другому класі питання на стимулювання мислення випереджають на 51,0% питання на стимулювання почуттів та на 50,0% питання на стимулювання уяви ;
у третьому класі питання на стимулювання мислення випереджають на 39,8% питання на стимулювання почуттів та на 41,0% питання на стимулювання уяви.

Отже, знову спостерігається порушення взаємозв'язків між мисленням, почуттями, уявою у їх використанні в роботі. А це веде до втрат у майбутньому становленні у людини критичного (творчого) мислення. Недовантаження почуттів та уяви блокус у дитини здатність до "стереоскопічного" бачення завдання, яке виникає перед нею в навчанні. Тому дитина не здатна бачити альтернативні варіанти, вірно оцінювати шляхи пошуку та моделювати задачі, які можуть виникати при інших обставинах.

Між тим загальна сума питань (спрямованих на стимулювання розвитку мислення, почуттів, уяви) при роботі з підручниками з української мови у :

першому класі становить $e = 71,4\%$, а не задіяними залишаються $e = 28,6\%$ питань;
другому класі становить $e = 88,0\%$, а не задіяними залишаються $e = 12,0\%$ питань;
третьому класі становить $e = 75,2\%$, а не задіяними залишаються $e = 24,8\%$ питань.

При тому, що спостерігається дисбаланс між питаннями, які спрямовуються на включення в активну діяльність процесів мислення, почуттів, уяви людини, спостерігається і певний резерв невикористаних питань, які можуть бути поділені між питаннями на включення почуттів та уяви. Але реальна картина все-таки потребує корекції у всьому блокі питань, спрямованих на стимулювання, особливо мислення, в напрямку перерозподілу на користь активізації почуттів та уяви. Адже недостатня кількість незадіяних питань, стимулюючих почуття та уяву, не дасть можливості їх достатньо гармонізувати.

Між тим порівняння загальної кількості питань, спрямованих на стимуляцію дитячих процесів мислення, почуттів, уяви, в підручниках "Природознавство", "Читання", "Українська мова" вказує на певну перевагу останніх. Тобто підручники з української мови саме переважають у цьому. Але при цьому в усіх визначених підручниках присутні питання на стимулювання активності почуттів та уяви.

Варто зупинитись на аналізі питань, спрямованих на розвиток мислення, почуттів, уяви при роботі з підручником із математики.

Аналіз підручників із математики в плані розвитку мислення, почуттів, уяви в дитячому навчанні

	1 клас	2 клас	3 клас
Всього задач	(з - 110)	(з - 239)	(із - 222)
Мислення	(з - 68) - 61,8%	(з - 239) - 100%	(з - 222) - 100%
Почуття	(з - 15) - 12,7%	(з - 22) - 9,2%	(з - 23) - 10,3%
Уява	(з - 67) - 60,9%	(з - 233) - 97,4%	(з - 222) - 100%

Аналіз питань у задачах підручника з математики має свою певну специфіку, на яку варто звернути увагу. Мова йде про те, що це предмет, який переважно має справу з цифрами, та з менше насыченим словесним матеріалом. Тому, аналізуючи підручник такого типу, ми зосередились на текстах задач тобто на питаннях, на які дитина мусить знайти відповідь.

З наведеної таблиці видно, що в дитячому навчанні математика з одним із небагатьох предметів, де питання мають подвійне навантаження. Отже, тут найбільше стимулюються питання, спрямовані на розвиток мислення та уяви. При цьому поза увагою залишаються питання, спрямовані на розвиток почуттів.

Отже, робимо висновок: питання до задач в підручниках із математики не пов'язані гармонійно з питаннями, спрямованими на стимулювання розвитку мислення, почуттів, уяви. В такому разі блокується розвиток критичного (творчого) мислення дитини.

Потрібно гармонізувати зв'язки між питаннями, які стимулюють розвиток мислення, почуттів та уяви. Для цього потрібно перерозподілити питання, спрямовані на стимулювання розвитку мислення та уяви, на користь збільшення тих питань, які стимулюють розвиток почуттів.

У зв'язку з цим напрошується висновок: існуюча система підручників у початковій школі дуже добре забезпечує набуття учнем кількісної інформації без належного заглиблення в якісний аспект засвоєння знань (недостатньо розвивається "інструментарій" дослідницької, пошукової та експериментальної діяльності). Початкова школа недостатньо реалізує принцип "навчати читися", спрямовуючи учня

на засвоєння великого обсягу матеріалу (це особливо часто виявляється в нових типах шкіл).

Наше дослідження вказує, що новий щабель розвитку (який буде враховувати його інтенсифікацію) може забезпечити взаємоз'язок мислення, почуттів та уяви в навчальній діяльності на основі розвитку її синтезуючого – критичного мислення.

Запропонована технологія не потребує великих матеріальних затрат, не відкидає діючого навчального матеріалу. Вона спрямовує тільки корекцію в розвиваючій меті уроку, конкретизуючи, що необхідно розвивати у людини – мислення, почуття та уяву в їх синтезуючому утворенні критичному мисленні. Отже, розвиток мислення, почуттів, уяви може бути побудований на вивчені механізму думки, почуттів, уяви, які спрямовують дитину на отримання нового знання.

Кожен навчальний предмет, кожен навчальний день повинен бути насычений мисленням, почуттями, уявою. Комбінації цієї моделі можуть бути різними: МЧВ, ЧВМ, ВМЧ, МВЧ, ВЧМ ... (М – мислення, П – почуття, У – уява).

Лиші такий розвиток творчості – вивчення вигину думок, роботи почуттів, конструювання уяви – здатен творчо керувати мисленням людини, вести її думки до глибин невідомого у предметах та явищах навколо нас. Такий технологічний шлях є не що інше, як відтворення людиною теорії предметів та явищ в її навчальній діяльності.

Великі потенційні можливості щодо реалізації вказаних вище потреб має проект “Критичне мислення для розвитку читання та письма” розроблений американськими психологами та педагогами (Джінні Стіл, Куртом Мередітом і Чарльзом Темплом).

Навчити критичному мисленню досить непросто. Проте це необхідно та можливо за обов’язкового врахування певних передумов: дозволити учням вільно розмірковувати; сприймати різні ідеї та думки; активно домагатись включення учнів у навчальну діяльність; забезпечувати захист учнів від глузувань та осуду; висловлювати та підтримувати власними діями віру в здатність кожного учня народжувати критичні судження; цінувати кожне критичне судження учня.

Для того, щоб ефективно розвивати мислення, почуття й уяву як синтезуючу цілісність критичного мислення, учні повинні :

- зміцнювати в собі впевненість та усвідомлювати цінність власних думок, почуттів, уявлень;
- активно використовувати в навчальному процесі міркування, порівняння та оцінку, випереджаюче бачення;
- ставитися з повагою до різних думок, почуттів, уявлень;
- бути готовим до сприйняття нових та спростування стандартних суджень, почуттів, уявлень.

Творчий порив – головне джерело, з якого витікає потреба людини у її творчості. Все це виходить від неї самої. Маємо на увазі потребу висловити свій внутрішній світ, власні думки, почуття, уявлення. А в собі варто знаходити те, що має цінність не тільки для самого себе. Ця потреба не може бути привнесена зовні. Вона, навпаки, виникає в душі.

Вчителю залишається тільки одне – допомагати внутрішньому вдоволенню дитини своїми думками, почуттями, уявленнями, тобто не заважати природному розвитку творчості.